

آثار درویش خان

برای

سنتور

تنظیم

سامان ضربابی

مؤسسه‌ی فرهنگی-هنری ماهور

تهران ۱۳۸۶

فهرست مطالب

9	پیش‌گفتار
10	مختصری درباره‌ی درویش‌خان
12	اشعار تصنیف
15	کوک سنتور
16	نشانه‌ها
17	پیش‌درآمد شور
20	پیش‌درآمد ابوعطا
24	پیش‌درآمد ابوعطا - دوم
28	تصنیف بهار دلکش
30	رنگ ابوعطا
33	پیش‌درآمد افشاری
36	تصنیف باد خزان
39	رنگ افشاری
42	رنگ افشاری - دوم
43	دو ضربی افشاری
44	پیش‌درآمد سه‌گاه
48	تصنیف صبح‌دم
51	تصنیف عروس گل
53	رنگ سه‌گاه
56	پیش‌درآمد شوشتری
59	رنگ شوشتری

60	رنگ همایون
64	رنگ پریچهر و پریزاد
66	رنگ غنی و فقیر
68	رنگ اصفهان - سوم
70	تصنیف ایران
73	حصار
75	پولکا
77	پیش درآمد ماهور
80	پیش درآمد راک
84	چهار مضرب ماهور
88	تصنیف ز من نگارم
90	تصنیف دائم مه من
94	تصنیف شب وصل
96	رنگ قهر و آشتی
98	رنگ ماهور - دوم
101	رنگ ماهور - سوم
103	مارش ماهور

به نام خدا

پیش‌گفتار

قطعات و تصانیف درویش‌خان برای هر ایرانی با ذوق مبین اصالت موسیقی همراه با نظمی خاص و نوآوری درخور تحسین است. نواختن قطعات درویش‌خان بخصوص برای هنرجویانی که تازه پا به عرصه‌ی موسیقی گذاشته‌اند نه تنها خالی از لطف نیست که شاید یادگیری و تعلیم آنها نوعی ضرورت باشد.

درست نواختن قطعات اصیل و پایه‌ای بی‌گمان می‌تواند گوش، ذوق و سلیقه‌ی هنرجو را به سمت موسیقی اصیل و سنتی ایران قوی‌تر هدایت کند و همچنین اکتساب الگوی درست می‌تواند درک شناخت بهتر موسیقی دستگاهی ما یاری‌بخش باشد.

برخی از آثار درویش‌خان به‌صورت پراکنده در چند مجموعه (برای ساز سنتور) پیشتر به چاپ رسیده است که سعی کردم با استفاده از منابع موجود کل آثار درویش‌خان را در یک جلد برای سنتور جمع‌آوری و بازنویسی کنم. لازم به ذکر است که بایستی از زحمات آقای ارشد تهماسبی که سهم شایان توجهی در مطالعه، تحقیق، گردآوری و نت‌نگاری آثار گذشتگان دارند کمال قدردانی را به‌عمل بیاورم. باعث افتخار من بود که بتوانم از کتاب ایشان «مجموعه آثار درویش‌خان» نهایت استفاده را ببرم.

در ضمن سعی شده است تا آنجایی که به اصل قطعات و تصانیف لطمه‌ای وارد نشود در نگارش و تنظیم نت‌ها کمال سادگی را رعایت کنم به‌طوری‌که هنرجویان و علاقمندان این ساز قادر باشند بعد از گذراندن مقدمات سنتور به راحتی بیشتر قطعات و تصانیف این مجموعه را بنوازند. طبیعی است نواختن صحیح این قطعات با نظارت استاد و معلمی آگاه میسر خواهد بود.

چند نکته:

۱. از آنجایی که هنرجویان در شروع کار، تمام کشش‌ها (ریتیم‌ها) را به‌صورت مضرب تک اجرا می‌کنند، در قطعاتی که پیش‌رو دارید نیز تمامی کشش‌ها به‌صورت مضرب تک است، مگر اینکه از علامت مخصوص مضرب ریز استفاده شده باشد.
۲. سرعت قطعات و تصانیف، با در نظر گرفتن توانایی هنرجویان تازه‌کار انتخاب شده است و بیشتر آنها با سرعت اصلی متفاوت است.
۳. جهت آوانویسی اشعار تصانیف از شیوه‌ی مرسوم هجانویسی به خط لاتین استفاده شده است. برخی از موارد خاص در زیر فهرست شده است:

ا	a	خ	kh	ع	‘	ق	q
آ	â	ش	sh	غ	gh		

سامان ضرابی

زمستان ۱۳۸۶

مختصری درباره‌ی درویش خان

غلامحسین فرزند حاجی بشیرخان طالقانی به سال ۱۲۵۱ شمسی در تهران متولد گردید و در دوران کودکی از غلام‌بیگان اندرون شاهی بود. پدر او که با موسیقی و نوازندگی سه‌تار سروکار داشت پس از آنکه فرزندش به حد رشد رسید او را به مدرسه‌ی موزیک دارالفنون سپرد و غلامحسین به نواختن شیپور و طبل اشتغال ورزید و خط موسیقی را فراگرفت. پس از آنکه به دستور ناصرالدین‌شاه، رئیس موزیک از میان بچه‌های تربیت‌شده در اندرون شاهی دسته‌ی موزیک ملیجک یا عزیزالسلطان (برادرزاده‌ی امین‌ه‌اقدس و عزیزکرده‌ی ناصرالدین‌شاه) را تشکیل داد، برای طبالی این دسته از موزیک انتخاب گردید و در سن ده یا یازده سالگی بود که به واسطه‌ی هنر نوازندگی در طبل از مسیو لومر جایزه گرفت.

پدرش که تمایل او را به موسیقی ملی دریافته و خود نیز فریفته‌ی آن بود با سه‌تار به تعلیم فرزند مشغول شد و مقدمات نوازندگی این ساز را به فرزند تعلیم کرد (غلامحسین بعدها نوازندگی کامل این ساز را نزد استاد معروف زمان خود میرزا عبدالله تکمیل نمود). چون غلامحسین درویش به نوازندگی تار علاقه‌ی فراوان پیدا کرده بود، به خدمت میرزااحسینقلی رفت و به تحصیل ردیف موسیقی و نوازندگی تار مشغول شد و به واسطه‌ی علاقه و استعداد و پشتکار و استعداد ضرب و نبوغی که در فن موسیقی داشت مدت زمانی نگذشت که در این هنر پیشرفت فراوان کرد و با توجه و عنایتی که استاد به او پیدا کرده بود به قدری در فن نوازندگی پیشرفت کرد که شاگرد اول مکتب میرزااحسینقلی در نوازندگی تار گردید و پس از درگذشت استاد شخص اول نوازنده‌ی این ساز شناخته شد.

درویش‌خان به تار و سه‌تار هردو مسلط بود و علاوه بر قدرت و سرعت و ظرافت در نوازندگی سلیقه و ابتکار داشت و این ادوات را کسی به شیرینی او نمی‌نواخت و به واسطه‌ی قدرت تصرفی که داشت هر بار که دستگاه یا آوازی می‌نواخت به صورت تازه‌ای آن را جلوه گر می‌ساخت و کسی از شنیدن ساز او خسته نمی‌شد.

خالقی در کتاب خود پس از ذکر مقدمه‌ای راجع به موسیقی ضربی و داستان پیش درآمد می‌نویسد: «پس از مشروطیت و آزاد شدن اجتماعات و تشکیل انجمن‌ها ارکستر با عده بیشتری تشکیل گردید (پیش از این با چند نوازنده تشکیل می‌شد و می‌خواستند نواختن دسته‌جمعی را با یک مقدمه مفصل تری آغاز نمایند، آهنگ‌های کمی در دسترس داشتند. به همین مناسبت موسیقی یک ارکستر چند نفری هم از آواز شروع می‌شد که نوازنده چهارمضرب یا درآمدی می‌زد و خواننده غزل را آغاز می‌کرد. این نکته را هم باید گفت که موسیقی مخصوص مجالس بزم بود و ارکستر از پنج یا شش نوازنده تجاوز نمی‌کرد و این عده هم نه به اسم ارکستر بلکه به نام رامشگر، خنیاگر، اهل طرب، نوازندگان، عمله‌ی طرب و غیره در یک اطاق به نواختن مشغول می‌شدند و شنوندگان هم عده‌ی زیادی نبودند) و اولین

کنسرت‌ها به تشویق ظهیرالدوله در مجالس بزرگی که عده‌ی بیشتری شنونده داشت به گوش مردم رسید. بنابراین برای شروع کنسرت آهنگ‌های دیگری لازم بود که مفصل‌تر باشد و چند دقیقه به طول انجامد تا مردم را برای شنیدن ساز و آواز تنها آماده کند. پس احتیاج موجب به وجود آمدن پیش درآمد شد... آنچه مسلم است مبتکر پیش درآمد به سبک امروز درویش خان است.

چنین به نظر می‌رسد که پیش درآمد اختراع در موسیقی نبوده، بلکه درآمدهای جدید را از متن دستگاه‌ها و آوازها استفاده کرده و زمینه‌ی آن را ضربی کرده‌اند و رنگ‌ها بهترین راهنما بوده‌اند و نیز قطعات ضربی بدون شعر یا با شعر در قدیم وجود داشته است. در دوره‌ی قاجاریه، بعضی از قطعات ضربی مختصر که یک نوع پیش درآمدی بود اساتید پیش از شروع به درآمد و آواز (یا دستگاه) می‌نواختند و نام مشخصی نداشت و متناسب با آن دستگاه و آواز بود که بعد باید می‌نواختند. پس از مشروطیت و آزادی اجتماعات و معمول شدن کنسرت و ارکستر در جشن‌ها و احتیاج به قطعات ضربی مفصل‌تر از قطعات ضربی سابق، از مایه و متن دستگاه‌ها و آوازها استفاده شد و پیش درآمد به صورت کنونی به وجود آمد.

تصنیف‌های کار عمل و رنگ‌های قدیم که غالب گوشه‌های دستگاه و آواز را شامل می‌شد خود نیز راهنمای خوبی برای سازندگان پیش درآمد بوده است، چنان‌که با مقایسه‌ی تصنیف‌های کار عمل و رنگ‌های قدیم با پیش درآمد‌های جدید می‌توان به خوبی آن را تشخیص داد. بهر حال نمی‌توان ساختن پیش درآمد را اختراع درویش دانست، بلکه باید گفت درویش با ذوق سرشار و داشتن ابتکار و حسن سلیقه از قطعات ضربی قدیم و تصنیف‌های کار عمل و رنگ‌ها الهام گرفته و از مایه و متن دستگاه‌ها و آوازها استفاده کرده دستگاه و آواز را به صورت ضربی درآورده به ساختن پیش درآمد به سبک کنونی توفیق یافته است.

درویش در غالب دستگاه‌ها و آوازها پیش درآمد ساخته است، از جمله در ماهر و ابوعطا و سه‌گاه و افشاری و شوشتری و در بعضی دستگاه‌ها و آوازها پیش درآمد‌های متعدد دارد. درویش خان در بیشتر مایه‌ها رنگ دارد از جمله ابوعطا، اصفهان، همایون، ماهر، افشاری و ... و بهترین رنگ‌ها را در ماهر و همایون و اصفهان ساخته است. تصنیف‌های ساخته‌ی درویش در ماهر و ابوعطا و سه‌گاه و افشاری و ... است که در بعضی دستگاه‌ها و آوازها و تصنیف‌های متعدد ساخته است.

درویش به قدری مقید به تلف نکردن وقت شاگرد و قول خویش و مرتب در کار خود بود که سرانجام جان خویش را در این راه از دست داد. چنانکه در یکی از روزهای آذرماه ۱۳۰۵ شمسی (۱۳۴۵ هجری قمری) در باغ جهانگیرمراد (حسام السلطنه استاد نوازنده‌ی ویلن) با جمعی از دوستان دعوت داشت. عصر آن روز به قصد رفتن به منزل یکی از شاگردان و تعلیم او مجلس میهمانی را ترک می‌کند و هرچه دوستان خواهش به نرفتن او می‌کنند نمی‌پذیرد، برای اینکه شاگرد خویش را منتظر نگذارد. در مراجعت که سوار درشکه بود به علت تاریکی با اتومبیل تصادف می‌کند و به علت خونریزی مغزی درمی‌گذرد، درحالی که سنین عمر او به ۶۰ نرسیده بود. او را در جوار مقبره‌ی مرشد خود ظهیرالدوله به خاک می‌سپارند.

برگرفته از «نوازندگان تار و سه‌تار»، نوشته‌ی حسن مشحون
(فصلنامه‌ی موسیقی ماهر، شماره‌ی ۳۰)